

มนุษย์คือผู้กระทำอย่างแท้จริง

ซาร์ตรกล่าวว่ "ปรัชญาทุกลัทธินำไปสู่การปฏิบัติ แม้แต่ลัทธิในตอนแรกปรากฏออกมาในรูปของความคิดคำนึงอย่างเต็มที่ก็ตาม วิธีการของมันเป็นอาวุธทางสังคมและการเมือง และต่อมามันนำไปสู่ความคิดเสรีนิยม" จากคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าซาร์ตรเน้นปรัชญาอันเป็นความคิดในขั้นแรก นำไปสู่การปฏิบัติในขั้นปลายยิ่งกว่าปรัชญาในลักษณะที่เป็นความคิดแต่เพียงอย่างเดียว ปรัชญาในทัศนะของซาร์ตรจึงเป็นตัวนำไปสู่ความรับผิดชอบสังคม ช่วยทำให้สังคมพัฒนาขึ้น การพัฒนาอาจแบ่งเป็นสองส่วนคือ การพัฒนาในแง่ปัจเจกบุคคล ซึ่งเกิดจากการปฏิบัติ (ซาร์ตรใช้คำว่า praxis) อย่างหนึ่ง กับการพัฒนาทางสังคมอันอยู่ในรูปแบบเบ็ดเสร็จ (totality) อีกอย่างหนึ่ง การพัฒนาทั้งสองแบบ ซาร์ตรได้เสนอความคิดออกมาในรูปปฏิพัฒนาการ ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับความคิดในแนวปฏิพัฒนาการแบบสสาร

คำว่า praxis เป็นศัพท์มาจากภาษากรีก มีความหมายคล้ายกับคำว่า action ในภาษาอังกฤษ แต่มีความหมายลึกซึ้งมากกว่า ในที่นี้ขอใช้คำว่า "ปฏิบัติ" นอกจากนั้นในงานช่วงหลัง ซาร์ตรใช้คำนี้คู่กับคำว่า practico-inerte ซึ่งฮาไซล อี บาร์น^๒ ได้เขียนอธิบายไว้ว่า ศัพท์ ๒ คำนี้คือ praxis และ practico-inerte มีความหมายไม่

^๑ Ibid., p.5. Every philosophy is practical, even the one which at first appears to be the most contemplative, Its method is a social and political weapon... Later it gave service to liberalism."

^๒ Hazel E. Barnes, In, Search for a Method. p.XVI.

เท่ากับสัจสำหรับตัวเองและสัจในตัวเอง praxis หมายถึงการกระทำของมนุษย์ที่มีความหมายและจุดหมาย ไม่ใช่การกระทำที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หรือโดยอารมณ์ คำว่า practico-inerte (ขอใช้เป็นภาษาไทยว่าสภาพแวดล้อม) มีความหมายกว้าง ๆ ว่าวัตถุทั่ว ๆ ไป แต่หมายถึงสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและทุกสิ่งที่มีมนุษย์นำมาสร้างประสบการณ์ของมนุษย์ในขอบเขตที่จำกัด

เมื่อมนุษย์กระทำการอย่างหนึ่งโดยมีจุดหมายที่ตนเองได้เลือกขึ้นมา ไม่ได้กระทำโดยบังเอิญหรือถูกบังคับ เขาต้องรับผิดชอบต่อการกระทำนั้น เพราะถ้าไม่รับผิดชอบการกระทำนั้นย่อมไม่บรรลุเป้าหมายอย่างแน่นอน การที่มนุษย์กระทำการใดด้วยความรับผิดชอบยอมทำให้สังคมเจริญขึ้น และการกระทำนั้นเองจะเป็นสิ่งที่ยืนยันคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ชาร์ลสโคแสดงความคิดไว่ว่า

สำหรับคำว่าสัจในตัวเองและสัจสำหรับตัวเอง ซึ่งชาร์ลสโคใช้ในผลงานช่วงแรกคือในหนังสือ สัจกับศูนย์ตา (Being & Nothingness, 1947) ใช้ในความหมายต่อไปนี้ สัจในตัวเองได้แก่สสารทั้งหลาย (ทุกสิ่งในเอกภพ นอกจากสัจสัมพัทธ์ของมนุษย์) มีความเต็มในตัวเอง ไม่อยู่ในสมรรถภาวะที่จะเป็นอย่างอื่น และไม่อยู่ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง ไม่มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น มีความเป็นอยู่เฉพาะตัว เป็นอยู่โดยบังเอิญ ไม่มีเหตุผลอันใดที่จะต้องเป็นอยู่ จะไม่เป็นอยู่ก็ไม่มีอะไรกระทบกระเทือน ไม่มีใครสร้างมา ไม่มีใครกำหนด

ส่วนสัจสำหรับตัวเองได้แก่ ความสำนึกหรือสัมพัทธ์ของมนุษย์ มีความว่างเปล่าในตัวเอง เป็นศูนย์ตา คือ ยังไม่เป็นอะไรที่แน่นอนตายตัว มีสมรรถภาพที่จะเป็นอะไรก็ได้ แล้วแต่จะตัดสินใจเลือก สภาวะแท้จริงของสัจสำหรับตัวเองจึงได้แก่เสรีภาพ อันเป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขตจำกัด และจะสละทิ้งมิได้

มนุษย์ให้คำจำกัดความตัวเอง โดยแสดงตัวเองออกมา วัตถุประสงค์นี้ข้ามพ้นเงื่อนไขซึ่งสร้างมาสำหรับเขาอยู่เสมอ เขาเปิดเผยและกำหนดสถานการณ์ของตัวเอง โดยการอุทิศตนเพื่อทำตัวเองให้เป็นตัวคนขึ้นมา โดยการทํางาน การกระทำ หรืออากัปกิริยา^๑

มนุษย์ในทัศนะของชาร์ตรคือ ผู้ที่ต้องลงมือกระทำกร ปฏิบัติตามจุดมุ่งหมายของตนอย่างมีเสรีภาพ ถ้ามนุษย์คนใดมีชีวิตอยู่โดยไม่ได้อำนาจให้เกิดประโยชน์แก่อสังคัม ก็เท่ากับคนผู้นั้นไคลคลาคูคาของความเป็นมนุษย์ ใหมีสภาพเป็นเพียงวัตถุอย่างหนึ่ง เท่านั้น

เมื่อคนคนหนึ่งกระทำกรใดลงไป ก็เท่ากับเขาได้สร้างภาพตัวเขาเองขึ้น และก็ไม่มียะไรนอกจากภาพนั้น เขาคงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่างานที่เขาสร้างนั้นไม่ใช่สิ่งที้ออกมาจากตัวเขาเองถ้าหากเขาได้ทำกรนั้นโดยเลือกกระทำด้วยตัวเอง เขาจะต้องรับผิดชอบต่องานของเขาเป็นพิเศษ และงานที้ออกจากการกระทำนั้นจะทำให้เขาเกิดความรู้สึกว่าตนเองอยู่รวมในสังคัม เพราะเมื่อบุคคลหนึ่งตัดสินใจกระทำมมีผลถึงสังคัมโดยส่วนรวมด้วย ถึงแม้ว่าการตัดสินใจนั้นจะเป็นส่วนตัวสักปานใด เช่น การตัดสินใจแต่งงานของบุคคลหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าบุคคลนั้นเลือกที้อรับผิดชอบตอความคิดทางสังคัม ครอบครวัในระบบสามีเดียว ภรรยาเดียว เป็นต้น

เมื่อมนุษย์ตั้ง เป้าหมายและดำเนินไปสู่เป้าหมาย บางครั้งอาจจะตอพบสิ่งที้อเป็นอุปสรรคขัดขวาง ทำให้การกระทำนั้นไม่สำเร็จตามเป้าหมาย มนุษย์จะตอทำการแก้ไขสภาพอุปสรรคนั้นให้กลายเป็นประโยชน์ตอการกระทำของตน การกระทำงานให้สำเร็จตามเป้าหมายแต่ละครั้งจึง เป็นการก้าวไปตามขั้นตอนของปฏิพัฒนาการจากบทตั้ง (Thesis) คือสภาพที่

---

^๑ Ibid., p.150. "Man defines himself by his project. This material being perpetually goes beyond the condition which is made for him; he reveals and determines his situation by transcending it in order to objectily himself—by work, action, or gesture."

เป็นอยู่และหรือสมรรถนะของบุคคล ต้องเผชิญกับอุปสรรคหรือบทขัดแย้ง (Antithesis) เมื่อสามารถแก้ปัญหาอุปสรรคนั้น ๆ ใหญ่หลวงไปได้จะทำให้เกิดขึ้นสังเคราะห์ (Synthesis) ขึ้นสังเคราะห์ขึ้นในแง่หนึ่ง เป็นสภาพที่สืบเนื่องมาจากบทขัด แต่ได้พัฒนาให้สมบูรณ์กว่าบทขัด เดิม เพราะมนุษย์ได้เรียนรู้อุปสรรคจนสามารถจะแก้ปัญหาได้สำเร็จ ผลที่ได้จึงเป็นขั้นที่สมบูรณ์กว่า และมนุษย์เองก็มีประสบการณ์ที่ทำให้ฉลาดและรอบรู้อันหนึ่ง หลังจากนั้นขั้นสังเคราะห์นี้จะกลายเป็นบทขัดอันใหม่ และเกิดมีอุปสรรคอันใหม่มาเป็นสภาวะขัดแย้ง เมื่อมนุษย์กระทำการแก้ปัญหาสำเร็จก็จะไ้ขั้นสังเคราะห์ใหม่อีกเช่นกัน ในขั้นนี้ย่อมดีกว่าขั้นเดิมอย่างแน่นอน จึงเป็นการยืนยันความคิดความมนุษย์เป็นผู้รับผิดชอบการเป็นไปของประวัติศาสตร์ ตามระบบการพัฒนา เพราะมนุษย์เป็นผู้กระทำ และในการกระทำแก้ปัญหา มนุษย์ต้องแก้ปัญหาควยเสรีภาพ จึงได้ชื่อว่าแก้ปัญหาควยตัวมนุษย์เอง

พัฒนาในทัศนะของชาตร มี ความหมายที่มุ่งไปสู่อนาคต โดยนำเอาอดีตและปัจจุบัน มาเป็นพื้นฐานให้แกการกระทำของมนุษย์ และสิ่งที่เป็นตัวแรงให้เกิดการกระทำก็คือความต้องการ ความต้องการจะตั้ง เอาบางสิ่งที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ให้เข้ามาเกี่ยวข้องกับมนุษย์ เพื่อให้เกิดการกระทำขึ้น ดังนั้นมนุษย์ในทัศนะของชาตรจึงต้องมีความต้องการ ไม่สามารถตัดออกไปได้ เพราะถ้าไม่มีความต้องการเสียแล้ว มนุษย์ก็ย่อมไม่ต้องกระทำการใด เมื่อไม่กระทำการใด ความเป็นมนุษย์ก็ย่อมไร้ความหมาย เพราะมนุษย์มิได้มีอยู่อย่างเลื่อนลอย แต่มนุษย์ต้องอยู่ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ต้องมีความรับผิดชอบ ชาตรได้อธิบายความคิดเหล่านี้เพื่อยืนยันความมีอยู่ของมนุษย์นั่นเอง

การกระทำของมนุษย์ทำให้เกิดประวัติศาสตร์ โดยเป็นไปตามกระบวนการพัฒนา มนุษย์จะต้องรับผิดชอบการกระทำ รับผิดชอบประวัติศาสตร์ในขณะที่ต้องรับผิดชอบต่อตนเอง ชีวิตมนุษย์จึง เป็นภาพที่เกิดจากการกระทำ อาจกล่าวได้ว่างานของบุคคลเป็นเครื่องมือในการ คุ้ชีวิตประวัติของ เจ้าของงานนั้น การกระทำจึง เป็น เครื่องยืนยันความเป็นมนุษย์ และยืนยันความ มีอยู่ของ โลกแห่งวัตถุธรรมควย ถ้ามนุษย์คิดโดยไม่กระทำเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น เขาก็ไม่สามารถจะกระทำอะไรได้เลย ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการได้ เหมือนกับ

การจะสูญผลลอร์ดจักรยาน ความเข้าใจในการใช้เครื่องสูญผล ไม่ค่อยช่วยอะไรเลย ถ้าหากว่าเราไม่ลงมือใช้แรงกายของเราสูญผลมัน เมื่อลงมือกระทำการ ก็เกิดประวัติศาสตร์ดำเนินไปตามกระบวนการปฏิพัฒนา เพราะเมื่อประสบปัญหาหรืออุปสรรคยอมต้องแก้ไขเพื่อไปสู่สิ่งที่ดีกว่าในขั้นต่อไป เหมือนคังที่ แมรี วาร์น็อค^๑ ไคกล่าวไว้ว่า สำหรับมนุษย์ การทำงานของเขา ความตั้งใจของเขา ต้องอยู่ในโลกแห่งวัตถุ และต้องอยู่ในรูปแบบปฏิพัฒนา

ความแรนแค้นกับชนกรรมาชีพ

ขารตรไครับอิทธิพลทางความคิดของลัทธิมาร์คซิสต์ จึงทำให้เขามีความเชื่อว่าชนชั้นกรรมาชีพจะเป็นผู้ตระหนักในตัวเองว่าชนชั้นของเขาจะเป็นผู้สร้างสรรคสังคมใหม่ต่อไป ทั้งนี้เพราะมีความแรนแค้น เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหว เกิดการกระทำ คังที่ แมรี วาร์น็อค^๒ กล่าวว่ การเผชิญทั้งหมคของมนุษย์ก็คือการ เผชิญกับความแรนแค้น ความแรนแค้นเป็นแรง เคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ และไคเนนว่ความแรนแค้นนี้เป็นเสมือนความสัมพันธ์พื้นฐานของมนุษย์ เช่นเดียวกับมนุษย์ต้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและบุคคลอื่น

การที่ขารตรยอมรับว่ชนชั้นกรรมาชีพเป็นพลังแห่งการ เปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่ มีเหตุผลอยู่ ๓ ประการที่ทำให้ขารตรคิดเช่นนั้นคือ

๑. ชนชั้นกรรมาชีพเป็นผู้ใช้แรงงานอย่างแท้จริงในสังคม จึงมีความพร้อมที่จะสร้างผลผลิตออกมาสู่สังคม รวมทั้งการสร้างสังคมใหม่ควย
๒. เป็นผู้ที่มีความแรนแค้น ความแรนแค้นยอมมีธรรมชาติที่จะทำให้มนุษย์คนรนไปสู่สภาพใหม่ที่ดีกว่าเดิม

^๑ Mary Warnock, The Philosophy of Sartre, (London : Hutchinson University Library, 1971), p.138.

^๒ Ibid., p.165.

๓. ชาร์ตอร์นำเอาชนชั้นกรรมาชีพไปเปรียบเทียบกับความคิด เรื่องสำคัญสำหรับตัวเอง ที่มีสภาพว่างเปล่าในตัวเอง แต่มีสมรรถนะที่จะเป็นอะไรก็ได้ แล้วแต่ละคนจะตัดสินใจเลือก เพราะมีเสรีภาพในตัวเอง ชนชั้นกรรมาชีพนั้น เป็นผู้ว่างเปล่าเช่นเดียวกันคือ ว่างเปล่าจากทุนที่จะทำการผลิตทางคานเสรีธุรกิจ ไม่ใคร่ครองฐานะทางเสรีธุรกิจ มีเพียงแรงงานซึ่งเป็นสมรรถนะที่จะทำอะไรก็ได้ มีเสรีภาพอยู่ในตัวเอง มีความพร้อมที่จะเป็น แต่ได้ละเลยคุณสมบัติไปเสีย ชนชั้นกรรมาชีพต้องดำเนินตามขั้นตอน เช่นเดียวกับขั้นตอนที่สำคัญสำหรับตนเอง ปฏิเสธสภาพสสารหรือ สัตว์ในตัวเอง คือทำให้สัตว์ในตัวเองมีสภาพเป็นศูนย์กลาง สิ่งที่ได้มาคือความสำคัญ เพราะฉะนั้นความสำคัญก็คือศูนย์กลาง เมื่อเทียบกับสภาพสสาร ชาร์ตอร์ไม่ได้อธิบายอย่างแจ่มแจ้งว่าอะไร เป็นสาเหตุของการทำให้เกิดการปฏิเสธสสาร มีเพียงแต่ว่าสำคัญสำหรับตัวเองมีความพร้อมที่จะปฏิเสธ แต่ในสภาพของกรรมาชีพสาเหตุแห่งการปฏิเสธก็คือความแร้นแค้น

ชาร์ตอร์ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับชนชั้นกรรมาชีพว่า เดิมชนชั้นกรรมาชีพไม่ได้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมของตัวเอง ทางออกมี ๒ ทาง คือ ใช้วัฒนธรรมของชนชั้นกลางหรือแสดงออกถึงการปฏิเสธวัฒนธรรมทั้งหมดโดยสิ้นเชิง เพราะวัฒนธรรมนั้นเป็นเครื่องแสดงถึงการสูญเสียอัตถิภาวะของตน แต่มีข้อน่าสังเกตุว่าถึงอย่างไรก็ตาม ชนชั้นกรรมาชีพก็เป็นเจ้าของเครื่องมือวัตถุคุณค่าซึ่งเหมาะสมกับกลุ่มของเขา แต่เขาไม่มีโอกาสจะนำออกมาใช้ ถ้าหากเขาต้องการให้สังคมเป็นไปตามความต้องการของเขา เขาก็ต้องเปลี่ยนแปลงด้วยการปฏิเสธคุณค่าเก่า ๆ แล้วนำคุณค่าตามมาตรฐานของตนออกมาใช้ ทั้งนี้ชาร์ตอร์เคยให้สัมภาษณ์ในบทสัมภาษณ์ชื่อ "คนหนุ่มสาว วัฒนธรรมใหม่ และการปฏิวัติ" เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๗๒ ว่า

เราควร เริ่มต้นกันด้วยการประกาศว่า เราไม่ยอมรับวัฒนธรรมแบบเก่าที่เป็นอยู่ เนื่องจากวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ส่งทอดกันมาเหมือนอำนาจ แล้วเราก็ถูกคุกคามเข้าไป เราจึงปฏิเสธวัฒนธรรมเหล่านั้นต่อทุกคน ถ้าเราต้องการสร้างวัฒนธรรมแบบใหม่ขึ้นมา เราจะต่อสู้เขาไปพร้อมกับมวลชน และตั้งใจเป็นต่อรัฐจักรวรรคอบบางตามสมควร... แต่คุณต้องเข้าใจว่าฉันหมายความว่าอย่างไร

ด้วย ประการแรกสุดมวลชนต้องการวัฒนธรรมแบบใหม่ แนนอน พวกเขาไม่ต้องการวัฒนธรรมแบบของเรา และพวกเขาเองเท่านั้นที่จะเป็นผู้ชี้ขาดว่าเขาต้องการอะไร ไม่มีใครตัดสินแทนเขาได้

สำหรับปัญหาเรื่องวิธีการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ชาร์ตรไม่ได้เสนอทางออกไว้อย่างแจ่มแจ้งนัก เพียงยอมรับวิธีการของพวกมาร์กซิสต์บางคน เช่น เมาเซตง และในบางโอกาส เขาก็ยอมรับวิธีการรุนแรง เป็นวิธีการที่จำเป็นต้องใช้ ในกรณีที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ อันทำให้เกิดความขัดแย้งในปรัชญาของเขา เนื่องจากเขาเคยกล่าว เน้นถึงคุณค่าของอัตถิภาวะของมนุษย์ เมื่อมีผู้ถามชาร์ตรว่า เห็นชอบกับวิธีการรุนแรงหรือไม่ เขาก็ได้ตอบว่าเขาเห็นชอบด้วย และเขามักจะอยู่ฝ่ายรุนแรงเสมอ แต่ไม่ได้หมายความว่าฝ่ายผู้ต้องการเปลี่ยนแปลงกระทำขึ้นก่อน ส่วนใหญ่เป็นความรุนแรงที่เกิดจากผู้รักชาติถูกหมายเป็นผูกระทำก่อนเสมอ ดังนั้นในทัศนะของชาร์ตรการเปลี่ยนแปลงจึงหมายถึงการ เปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมเก่าไปสู่วัฒนธรรมของมวลชน การกำจัดอำนาจของรัฐ การยอมให้ประชาชนมีสิทธิ์ในการปกครองมากขึ้น และการรวมปัจจัยการผลิตตามแนวทางของมาร์กซิสต์

สรุปปัญหา เสรีภาพและความรับผิดชอบ

ในผลงานช่วงแรก ชาร์ตรได้เสนอความคิดในแนวทางอภิปรัชญา แต่เมื่อเขาได้เห็นสภาพสังคม ใ้เข้าร่วมสงคราม เห็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้ความคิดของเขาหันเข้าสู่ด้านการเมืองและสังคม ความคิดเรื่อง เสรีภาพในแง่ของอภิปรัชญาจึงได้กลับกลายเป็นการกล่าวถึงการแบ่งชนชั้นของสังคม ความแรนแค้นของสังคม และการอธิบายประวัติศาสตร์ด้วยแนวทางปฏิวัติ สสารนิยม สำหรับปัญหาเรื่องเสรีภาพนั้นกล่าวได้ว่า มนุษย์สามารถ

ชลิท แนวพนิช, (แปล) "คนหนุ่มสาว วัฒนธรรมใหม่และการปฏิวัติ",
ใน คนไม่มีเงา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๑๓), หน้า ๓๒๔.

แสดงเสรีภาพของตนเองได้ ในขั้นตัดสินใจเลือก จากตัวเลือกที่ตนเองสร้างขึ้น ส่วนเสรีภาพ
 ในขั้นกระทำนั้นมนุษย์ต้องรับรู้ความจำเป็นบางอย่างอยู่ในความเป็นจริงรอบ ๆ ตัวเรา ซึ่งอาจ
 ทำให้โครงการที่มนุษย์สร้างขึ้นเปลี่ยนแปลงไปได้เสมอ ซึ่งเท่ากับว่าเสรีภาพของมนุษย์ถูกจำกัด
 อยู่ด้วยความจำเป็นอันนี้ แต่ถึงกระนั้นมนุษย์ก็ต้องกระทำการ เพื่อให้เสรีภาพของตนมีอยู่ต่อไป

เสรีภาพในเชิงอภิปรายและเสรีภาพทางการเมืองหรือสังคมของชาวตะวันตก เป็นสิ่งที่ขัดแย้ง
 กัน ไม่สามารถแก้ไขให้ดำเนินไปด้วยกันได้ เพราะในชีวิตจริง บางครั้งมนุษย์ต้องประสบ
 อุปสรรคและปัญหานั้นการที่ตัวเองไม่อาจจะแก้ไขให้เป็นไปตามจุดหมายที่ตั้งไว้ได้ นี่คือเหตุที่
 ชาวตะวันออกรับเอาความคิดเรื่องอำนาจของมาร์กซ์มาอธิบายความคิดของเขา ในตอนหลัง ๆ เมื่อ
 ชาวตะวันออกรู้ไปเกี่ยวกับเรื่องชนชั้น ความแตกต่างของฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ และการ
 ปฏิวัติที่เชื่อว่าเป็นการ เปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า ด้วยการนำเอาความคิดปฏิพัฒนาการแบบสังคมนิยม
 มาอธิบายความเป็นไปของประวัติศาสตร์ คนจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นไป ดังนั้นในงาน
 ช่วงหลังของชาวตะวันออกรจึงไม่ค่อยพูดถึงปัญหาเรื่องเสรีภาพโดยตรง แต่เขากลับเอาความจริงเอาใจกับการ
 ดำเนินไปสู่ความสมบูรณ์ในสังคมใหม่ที่ทุกคนมีสิทธิ มีฐานะเท่าเทียมกัน แต่สิ่งที่เป็นหลักอันไม่
 สั่นคลอนในความคิดของเขา คือ ความคิดเรื่องมนุษยนิยม และการเทิดทูนความคิดทางมนุษยนิยม
 นี้เองที่ทำให้ความคิดเรื่อง เสรีภาพและความรับผิดชอบดำเนินต่อไป และเปลี่ยนเป็น เสรีภาพที่เป็น
 จริงในสังคมมากขึ้น มีความรับผิดชอบกับความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เขาเกี่ยวข้องกับการเมือง
 มากขึ้น

ในงานช่วงหลัง เขายังยืนยันความคิดความมนุษย์เป็นศูนย์กลาง คือรับผิดชอบสังคม
 สร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้แก่สังคมอย่างมีความรับผิดชอบ เพราะงานของมนุษย์เป็นเครื่องยืนยันความ
 เป็นมนุษย์ มนุษย์จะไร้อรรถาธิบายหากความมนุษย์ไม่มีการกระทำ แต่ความคิดเรื่อง เสรีภาพในการเลือก
 ไม่กว้างขวาง เหมือนกับที่กล่าวไว้ในหนังสือสัตว์และศุนยตา ที่กว้างขวางจนสามารถเลือกเอาความ
 ตายเป็นตัวเลือกตัวหนึ่ง เพื่อแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีเสรีภาพในการ เลือกอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด
 อันที่จริงการ เลือกความตายนั้นก็ เป็นการจำกัด เสรีภาพที่ควรจะยาวนานต่อไปของมนุษย์ให้สั้นลง
 ตัวอย่าง เช่นในสถานการณ์ของลูกจ้าง อาจจะยอมทำงานกับนายจ้างที่ขูดรีดเอาเปรียบ

หรือยอมอดตายก็ได้หากไม่สามารถหาทางอื่นได้อีก ชาร์ตโรได้กล่าวไว้ว่าเราจำเป็นต้องทำงานเพื่อการยूरอด และการยूरอดเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ จึงทำให้เกิดปัญหาว่าจะเลือกเกี่ยวกับความตายอย่างไร เมื่อชาร์ตโรมีทัศนะต่อโลกว่า โลกนี้เลว ทุกข์ทรมาน มนุษย์ของหลีกเลี้ยงความเลวร้ายนี้ จึงทำให้เขาพยายามเสนอความคิดในการเปลี่ยนแปลงโลกนี้ให้ดีขึ้น เขาพยายามหาวิธีการที่ดีที่สุดที่สามารถเข้ากับปรัชญาของเขามากที่สุด และพบว่าปรัชญาของมาร์กซ์เป็นปรัชญาที่สามารถนำมาใช้ได้

ชาร์ตโรไม่ได้เน้นถึงการใช้เสรีภาพในลักษณะต่าง ๆ แต่ชาร์ตโรยอมรับว่ามนุษย์อยู่ภายใต้แรงกดดัน เศรษฐกิจและความแตกต่างของฐานะ มนุษย์ที่อยู่ในฐานะทาง เศรษฐกิจที่ต่ำกว่าต้องอยู่ท่ามกลางความแรนแค้น สภาพเหล่านี้จะแก้ไขได้ควมมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น มนุษย์จึงเป็นผู้รับผิดชอบประวัติศาสตร์ เป็นผู้กระทำให้เกิดความเป็นไปในสังคม ประวัติศาสตร์ของมนุษย์อันเป็นเรื่องราวของความเป็นไปของมนุษย์จะดำเนินไปตามหลักเกณฑ์แห่งปฏิพัฒนาการคือ หลักเกณฑ์แห่งความขัดแย้ง และประนีประนอมในที่สุด

ในแง่ส่วนรวม ความขัดแย้งที่ปรากฏเกิดจากความแตกต่างระหว่างฐานะ ความแตกต่างระหว่างชนชั้น ในแง่ปัจเจกบุคคล ความขัดแย้งเกิดจากสภาพความแรนแค้น ความขัดแย้งทั้งสองอย่าง เกิดจากผลทาง เศรษฐกิจ และความขัดแย้งนี้จะเป็นพลังใหม่มนุษย์เกิดความรับผิดชอบที่จะพัฒนาไปสู่สภาพที่ดีกว่า ซึ่งเป็นขั้นสังเคราะห์ (Synthesis) ตามขั้นตอนของปฏิพัฒนาการ เป็นสภาพที่มนุษย์สามารถมีเสรีภาพในขั้นหนึ่ง จนเมื่อมีบทแย้ง (antithesis) เกิดขึ้น มนุษย์ก็ต้องรับผิดชอบต่อกระทำการไปสู่ขั้นสังเคราะห์ใหม่ เพื่อรักษาสถานภาพของเสรีภาพเอาไว้ ทั้งนี้ เพราะแก่นแท้ของสังคมคือมนุษย์ และแก่นแท้ของอัตถิภาวะของมนุษย์ก็คือ เสรีภาพและความรับผิดชอบ

ตามความคิดแบบปฏิพัฒนาการของชาร์ตโร ชนกรรมาชีพกับนายทุนเป็นสิ่งเดียวกัน แต่เป็นคนละลักษณะของระบบประวัติศาสตร์เดียวกัน เหมือนเป็นคนละคานของเหรียญอันเดียวกัน ชนชั้นกรรมาชีพเป็นพลังผลักดันประวัติศาสตร์ คือ เป็นชนชั้นที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะชนชั้นกรรมาชีพเป็นมนุษย์ที่อยู่ในสภาพแรนแค้นกว่า ถูกจำกัดเสรีภาพที่จะเลือก เพราะขาดอำนาจทาง เศรษฐกิจ คนอีกกลุ่มหนึ่งที่ชาร์ตโรฝากความหวังไว้คือคนรุ่นใหม่ เพราะคนรุ่นใหม่มี

แนวโน้มที่จะปฏิเสธค่านิยมที่ชนชั้นกลาง เคยยึดถือกันตลอดมา เช่น การมีชีวิตที่นำเคารพยกย่อง การมีกริยาทาทางและการแต่งกายตามประเพณีนิยม การเคารพในขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎเกณฑ์ของบ้านเมือง เป็นต้น แต่ชาตรังไม่ได้พูดถึงทางออกของการเปลี่ยนแปลงอย่างแจ่มชัด เขาพูดถึงการปฏิวัติแต่ไม่ได้มีความหมายอะไรมากกว่าว่ามัน เป็นการแสดงออกของพลัง การเปลี่ยนแปลง เมื่อชนอยู่ยู่ในฐานะคำค่อมมีสัมพัทธ์อยู่ระหว่างกัน ในเสรีภาพของชนร่วมกัน

สาเหตุที่ชาตรังไม่สามารถพูดถึงการปฏิวัติได้อย่างเต็มที่ อาจเป็นเพราะเขาไม่ต้องการกำหนดวิธีการใดวิธีการหนึ่งลงไป อันเป็นการวิครอนเสรีภาพในการเลือกกระทำ การพูดถึงเรื่องนี้เท่ากับเป็นการสนับสนุนให้คนกลุ่มหนึ่งทำลายล้าง เสรีภาพของคนอีกกลุ่มหนึ่ง หรือต่างฝ่ายต่างมุ่ง เขาทำลายกันตามลักษณะของสงคราม ชาตรังมีความสะเทือนใจอยู่เสมอ เมื่อมีสงครามเกิดขึ้น บางครั้งจึงได้เข้าร่วมกับขบวนการที่ตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านสงครามอยู่เสมอ ชาตรังเคยเขียนบทความโจมตีศาลาติเตียนผู้นำของรัสเซียที่สังหารบุกเข้าดินแดนของยูโกสลาเวีย ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ ร่วมประท้วงต่อต้านสงครามเวียดนามด้วยการเขียนบทความและพูดถึงความเหี้ยมโหดจากการกระทำของกองกำลังสหรัฐอเมริกา และในปี ค.ศ. ๑๙๖๗ ได้ร่วมกับเบอทรันด์ รัสเซล ตั้งองค์การต่อต้านสงครามที่มีชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า "War Crimes Tribunal"

ถึงแม้ว่าปรัชญาของชาตรังจะไม่สามารถบรรลุผลของการใช้เสรีภาพทางสังคมได้อย่างสมบูรณ์ แต่ก็ทำให้ได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของปรัชญาซึ่งกล่าวถึง เสรีภาพสมบูรณ์แบบในแง่ปรัชญาและได้ขยายขอบเขตมาสู่ความเป็นจริงทางสังคม เพราะโดยความเป็นจริงแล้ว สังคมที่มีเสรีภาพอย่างกว้างขวางจะเป็นสังคมที่ปราศจากความสงบทางจิตใจ บังเกิดแต่เหตุการณ์ที่วุ่นวาย ทั้งนี้เพราะคนเป็นจำนวนไม่น้อยหวาดหวั่นต่อการมีเสรีภาพและความรับผิดชอบที่จะตามมา เสรีภาพยิ่งขยายขอบเขตมากขึ้นเพียงใด ความตึงเครียดทางจิตใจก็ยิ่งเกิดขึ้นเพียงนั้น เพราะฉะนั้น โดยความเป็นจริงมนุษย์จึงอยู่ในระหว่างการ เหนียวรั้งเสรีภาพไม่ให้มีมากเกินไป กับการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่ง เสรีภาพเมื่อสังคมถูกผูกขาดอยู่ใต้อำนาจของบุคคลใดหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในแง่ปรัชญาของชาตรัง เราจะเห็นว่า โดยธรรมชาติมนุษย์คือ เสรีภาพ เพราะฉะนั้น เมื่อใดที่มนุษย์รู้สึกว่าถูกบีบบังคับ กดขี่ มนุษย์จะทนไม่ได้ เพราะการปล่อยให้มีการ

จำกัดเสรีภาพก็เท่ากับเป็นการปลดปล่อยให้การควบคุมคุณค่าของมนุษย์ สัมปชัญญะของมนุษย์ต้องการ
ความเป็นตัวของตัวเอง ต้องการมีเสรีภาพในการเลือกที่จะทำอะไรก็ได้ เสรีภาพของมนุษย์
เป็นทั้งจุดเริ่มต้น และเป็นจุดหมายสูงสุดของการกระทำของมนุษย์ที่จะต้องพยายามไปถึง
จุดหมายนี้ คือจุดหมายที่มนุษย์สามารถมีเสรีภาพได้ในสังคม แต่ในขณะที่เดียวกัน เมื่อมนุษย์มีเสรีภาพ
อย่างสมบูรณ์นั้น มนุษย์จะเกิดความกังวลใจ (anguish) ในการตัดสินใจกระทำ เพราะการ
ตัดสินใจทำอะไรสักอย่าง เสรีภาพนั้นหมายถึงจะต้องมีความรับผิดชอบอย่างใหญ่หลวงตามมา

สังคมในทัศนะของชาร์ตร เป็นสังคมที่เคลื่อนไหวอยู่เสมอตามขบวนการปฏิพัฒนา ขบวนการ
ปฏิพัฒนาเคลื่อนไหวอยู่ด้วยการกระทำของมนุษย์แต่ละคน แต่เมื่อมองถึงปัญหาความขัดแย้งของ
แต่ละคน ชาร์ตรไม่สามารถจะแก้ไขได้ชัดเจนนัก นอกจากจะเสนอความคิดว่าคนแต่ละคนจะต้อง
สำนึกถึงจุดหมายร่วมกัน จุดหมายนั้นจะออกมาเป็นจุดหมายของชนชั้น ระหว่างชนชั้นที่แตกต่าง
กันจะมีการรักษานโยบายของตนเอาไว้ การปฏิเสธการมีอยู่ของอีกฝ่ายหนึ่ง หรือการปฏิเสธ
สิ่งที่เกิดจากคนในชนชั้นหนึ่ง จะทำให้เกิดการปฏิบัติในรูปแบบใหม่ เพื่อนำไปสู่สังคมที่ทุกคนมีฐานะ
เท่าเทียมกัน และเป็นสังคมที่มวลชนเป็นผู้กำหนดคุณค่าที่ใช้ในสังคม ดังนั้นการเลือกอย่างเสรี
ในต่อหลังจึงมีความหมายรวมถึงการเลือกเพื่อจะเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีขึ้น และเมื่อชาร์ตร
ยอมรับว่าประวัติศาสตร์แสดงถึงความก้าวหน้าและเป็นไปตามแบบปฏิพัฒนา มุ่งสู่สังคมสมบูรณ์แบบ
เสรีภาพส่วนปัจเจกบุคคลจะต้องถูกจำกัดอย่างแน่นอนด้วยการเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์นี้

ความขัดแย้งทางเสรีภาพที่เกิดขึ้นคือ ความขัดแย้งระหว่างเสรีภาพส่วนตัว ซึ่งเป็นเรื่อง
ของสิทธิสัมปชัญญะหรือความสำนึก กับความจำเป็นของสภาพความเป็นจริงที่ทุกซึกซายของมนุษย์
มันเป็นความขัดแย้งระหว่างเสรีภาพของบุคคลที่ต้องอยู่ในเหตุการณ์กับพลังอันหลีกเลี่ยงไม่ได้ของ
ขบวนการปฏิพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ สิ่งที่มนุษย์สามารถทำได้ก็คืออาศัยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์
สร้างสิ่งใหม่ขึ้นมา ซึ่งมันก็จะหันกลับมาบังคับมนุษย์อีก มนุษย์จึงเสมือนมีเสรีภาพที่จะทำให้อตัวเอง
เป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์ของความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์ นี่คือนี่ที่มนุษย์สามารถทำได้
ตัวอย่าง เป็นจริงที่สามารถเห็นได้ชัด ๆ ในปัจจุบันคือ ปัญหาอากาศเสีย อากาศเป็นพิษ มนุษย์
ภาคภูมิใจอยู่กับสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สามารถสร้างขึ้นมาให้อำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ เช่น รถยนต์

เครื่องใช้ไฟฟ้าต่าง ๆ แต่สิ่งเหล่านี้กลับทำให้มนุษย์กลายเป็นมนุษย์อีกประเภทหนึ่งที่แตกต่างไปจากมนุษย์สมัยก่อน ต้นคินรอน ทอง เติชองกับอากาศเป็นพิษ เติชองกับปัญหาน้ำมัน การขาดแคลนกระแสไฟฟ้า ซึ่งเท่ากับมนุษย์โคสร้างสิ่งต่าง ๆ มาเป็นอุปกรณ์จำกัดเสรีภาพของมนุษย์ มาบีบบังคับมนุษย์ด้วยกันเอง

ความยากลำบากในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง เรื่อง เสรีภาพกับความจำเป็นที่ปรากฏในหนังสือสัคและศูนย์ตา ยังไม่ได้รับการแก้ไขให้ลุล่วงไป ชาร์ตริกต้องมาพบกับความจำเป็นอันใหม่อีกแบบหนึ่ง และมันก็เป็นไปไม่ได้ที่ชาร์ตริกจะหันกลับไปอธิบายเสรีภาพตามแบบที่เคยอธิบายไว้ในหนังสือสัคและศูนย์ตา เพราะเสรีภาพในความหมายนั้น เป็นเสรีภาพจากความว่างเปล่า เป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขต แต่ก็น่าสรรเสริญอยู่ด้วยความคึกใน ช่วงหลังของเขา พยายามหาแนวทางสำหรับการสร้างระบบสังคมและการเมืองให้สมบูรณ์ที่สุด เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ด้วยกันอย่างมีเสรีภาพ การเปลี่ยนแปลงความคิดของเขามีอะไรสิ่งเสียหาย เพราะเสรีภาพของชาร์ตริกมีความสำคัญอยู่ ๒ ลักษณะ คือ เป็นเสรีภาพจาก (freedom from) และเสรีภาพมุ่งไปสู่ (freedom to) ลักษณะแรกนั้น เป็นเสรีภาพจากสภาพแวดล้อม จากสิ่งที่เคยมีอิทธิพลครอบงำความสำนึกของมนุษย์ สิ่งเหล่านั้นอาจจะเป็นธรรมชาติ ระเบียบกฎเกณฑ์ ประเพณีหรือสิ่งอื่น ๆ ที่มนุษย์มักจะอ้างถึง ส่วนลักษณะที่สองคือ เสรีภาพที่จะสร้างสิ่งใหม่ซึ่งตนเองเห็นว่าดีและส่งเสริมให้มนุษย์อยู่ในสภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพราะฉะนั้นชาร์ตริกจึงพร้อมที่จะสนับสนุนให้คนรุ่นใหม่มีอิสระในการสร้างสิ่งใหม่ ความคิดใหม่ และระเบียบแบบแผนใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับสังคมใหม่ของเขาดังนั้นโดยความเป็นจริงแล้วจะไม่มีใครยืนยันได้ว่าสภาพสังคมใหม่นั้นจะเป็นเช่นไร แต่สิ่งเหล่านี้ถ้าจะเกิด มันจะเกิดขึ้นภายใต้ความรับผิดชอบของมนุษย์ผู้สร้างมันขึ้นมา ชาร์ตริกเองก็ยอมรับว่าสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมเก่านั้นเหมาะสมสำหรับสังคมเก่า ยอมรับไม่ได้เสมอไปกับสังคมใหม่ หรือแม้แต่กับสังคมปัจจุบัน แต่ก็มีสิ่งที่จะต้องคำนึงอยู่เหมือนกันว่า ในของเก่านั้นถ้ามีสิ่งที่ดีงามอยู่บ้าง ก็ไม่จำเป็นต้องควนทำลายลง เสียจนหมดสิ้น เพราะมันอาจนำมาใช้ได้อีกครั้งหนึ่งก็เป็นได้

วิจารณ์และเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีความเชื่อว่าชาร์ตริกได้พยายามประนีประนอมความคิดทางการเมือง ๒ ระบบที่มีลักษณะแตกต่างกันสุดโต่ง คือ ประชาธิปไตยกับมาร์กซิสม์ โดยชาร์ตริกยอมรับวิธีการของ

ประชาธิปไตย แต่มีจุดหมายแบบมาร์กซิสม์ เพราะชาตรับความผิดของมาร์กซ์ที่อธิบายว่า ในสภาพสังคมคอมมูน ประชาชนทุกคนจะมีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากสังคมเช่นนั้นเป็น สังคมที่ไม่มีชนชั้น ไม่มีการเอารัดเอาเปรียบ ไม่มีการสะสมทุน แต่เมื่อกล่าวถึงวิธีการที่จะ ดำเนินไปสู่จุดหมายนี้ ชาตรับมีอาจเห็นด้วยได้ เพราะมาร์กซิสม์เสนอให้ใช้วิธีการปฏิวัติโดย ใช้กำลังรุนแรง โดยให้มวลชนส่วนหนึ่งคืออาวุธ เขาประทัดประชากรชนชั้นกลางหรือผู้ซึ่งควาง เหตุที่ชาตรับไม่เห็นด้วย เพราะการปฏิวัตินั้นเป็นการใช้กำลัง เพื่อทำลายเสรีภาพส่วนบุคคล ของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะเห็นว่าเป็นวิธีการ เช่น เคียวกันหรือรุนแรงกว่าที่ชนชั้นปฏิบัติในทัศนะของ พวกเขา เคยใช้จำกัดเสรีภาพของชนชั้นกรรมาชีพ นอกจากนั้นการเริ่มต้นดำเนินไปสู่เสรีภาพด้วยการทำลายเสรีภาพนั้นเป็นสิ่งที่ประสบความสำเร็จโดยยาก ดังนั้นเสรีภาพที่มาร์กซ์กล่าวถึงว่าจะมี ในสังคมคอมมูนนั้น น่าจะมีสภาพเสมือนกับของล่อหรือขนมหวานที่ล่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอันไม่ สามารถยุติได้

ชาตรับมีทัศนะว่าการดำเนินไปสู่เสรีภาพในอนาคตนั้น ต้องเริ่มด้วยเสรีภาพในปัจจุบัน เนื่องจากในทัศนะของชาตรับมี อดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นสิ่งเดียวกัน มนุษย์จะอยู่กันอย่าง มีเสรีภาพในสังคมอนาคตได้ ก็ต้องอยู่อย่างมีเสรีภาพในปัจจุบัน มนุษย์แต่ละคนไม่ต้องการให้ผู้อื่น เป็น "นรก" สำหรับตัวเอง ตนเองก็จะต้องไม่ทำตนให้เป็น "นรก" ของบุคคลอื่นด้วย การให้ เสรีภาพของมนุษย์แต่ละคนจะไม่กระทบกระเทือนถึง เสรีภาพของบุคคลอื่น ก็คือ เมื่อมนุษย์แต่ละคนมี ความรับผิดชอบ ความรับผิดชอบที่มนุษย์มีอยู่โดยตัวเองจะทำให้มนุษย์รู้จักขอบเขตของ การที่จะปฏิบัติ ต่อบุคคลอื่น

เรื่องที่ว่าเมื่อมนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อตนเองและบุคคลอื่นแล้ว มนุษย์ก็ยังสามารถใช้เสรีภาพ ของตนได้นั้น ชาตรับมีอธิบายว่า เสรีภาพในขั้นของการสร้างเจตจำนงขึ้นหลาย ๆ เจตจำนง เป็นเสรีภาพของการเลือก เพราะเมื่อจะไปสู่ขั้นลงมือกระทำ มนุษย์ต้องใช้เสรีภาพเลือกที่จะทำ ตามเจตจำนงเดียว โดยต้องตัดเจตจำนงที่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ หรือไม่พึงปฏิบัติออกไป ในขณะที่มีมนุษย์พิจารณาตัดตัวเลือกนั้นแหละ เป็นการแสดงถึง เสรีภาพและความรับผิดชอบต่อตัว มนุษย์เอง ตัวอย่างเช่นเมื่อ นาย ก ต้องการเงิน นาย ก อาจจะเลือกกระทำได้ ๓ แบบ

คือ ๑. ขโมยจากผู้อื่น ๒. ขอลจากพ่อแม่ ๓. รับจ้างทำงาน ก่อนที่จะเลือกทำตามข้อใด นาย ก. ทองใจหาความรับผิดชอบของตนเองพิจารณาว่า ควรทำตามข้อใด เพราะโดยความเป็นจริงเขามีเสรีภาพที่จะทำตามข้อใดก็ได้ การทำตามข้อ ๑ นั้น ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนและอาจถูกจับได้ ต้องติดคุก การทำตามข้อ ๒. ไม่สมควรเพราะ นาย ก. มีอายุมากแล้ว จึงเลือกกระทำความผิด ๓ เพราะเห็นว่านอกจากจะใคร่สมตามเจตจำนงของตนแล้ว ยังไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนอีกด้วย

จะเห็นว่าวิธีการนี้สอดคล้องกับหลักการของประชาธิปไตย เพราะประชาธิปไตยนั้น บุคคลจะต้องยอมรับความสำคัญของตนเองและของผู้อื่น จึงจะสามารถอยู่รวมกันได้ มนุษย์จะทองใจวิธีการ เช่นนี้เท่านั้น เพื่อดำเนินไปสู่จุดหมายของสังคมที่มนุษย์จะอยู่ด้วยกันอย่างไม่เบียดเบียนกันและไม่แสวงหาผลประโยชน์เพื่อตนเองมากเกินไป

งานทางปรัชญาของชาวกรีกมีประเด็นที่น่าสนใจหลายประเด็น ถึงแม้ว่าจะมีผู้เขียนถึงเขาอย่างมากมาย แต่ก็ยังมีเรื่องที่น่าสนใจกว่าต่อไป ตัวอย่าง เช่น ปัญหา เรื่องศรัทธาแล้ว (bad faith) อันเป็นลักษณะการหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบของมนุษย์ที่ไม่กล้าตัดสินใจด้วยตนเอง เพราะการตัดสินใจด้วยตนเอง จะต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ เช่น ความเจ็บปวด ความกระวนกระวายใจ ความรู้สึกถูกทอดทิ้ง เมื่อจะตัดสินใจเลือกที่จะกระทำการใดอย่างหนึ่ง มนุษย์จึงมักจะอ้างสิ่งอื่นมาประกอบการตัดสินใจ ทั้งนี้เพื่อโยนความรับผิดชอบไปให้สิ่งนั้น เพื่อความสบายใจและความอบอุ่นใจของตนเองที่คิดว่าตัวเองกระทำโดยมีข้ออ้าง มีเหตุผล จึงอาจจะศึกษาปัญหานี้ในแง่จิตวิเคราะห์หรือศึกษาในแง่ของสังคมและการเมืองว่า จากลักษณะนี้มีผลอะไรต่อการเลือกระบอบการปกครองหรือไม่ เพียงใด

นอกจากนี้อาจศึกษาปัญหาเรื่องความทุกข์ยาก (Suffering) ของชาวกรีกเปรียบเทียบกับเรื่องทุกข์ ในพระพุทธศาสนา ในแง่ของสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และวิธีการดับทุกข์ หรืออาจนำปัญหาเรื่องความว่างเปล่า (ศูนยตา - Nothingness) ของความคิดทั้งสองระบบมาเปรียบเทียบกับว่าอธิบายแตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ นอกจากนั้นอาจศึกษาปัญหาทางความคิดเรื่องมนุษย์นิยมของลัทธิอัตถิภาวนิยมว่าโลกกล่าวไว้อย่างไร แล้วโยงไปถึงปัญหาที่เป็นอันตรายต่อความ

เป็นอยู่ของมนุษย์ในปัจจุบันปัญหาใดปัญหาหนึ่ง เช่น ปัญหาสงคราม ปัญหาอากาศเป็นพิษหรือ
ปัญหาการเพิ่มจำนวนของประชากร เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าปรัชญาอรรถิถาวนิยมนั้นมีเรื่องราวที่น่าสนใจศึกษาอยู่อีกมากมาย และปัญหา
ต่าง ๆ นั้นก็เป็นประโยชน์ทางความคิดและการดำเนินชีวิตในสังคมทั้งสิ้น

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย